

<https://doi.org/10.62837/2026.4.64>

UOT 81.111.
ORCID ID kodu: 0000-0002-7770-8846
SƏFƏROVA ŞƏHLA ZAHİD QIZI
Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: orxan.safarov550@inbox.ru

MÜASİR QURULUŞLU İQTİSADİYYAT TERMİNLƏRİ

Xülasə

Təkcə iqtisadiyyata aid terminlərin deyil, eləcə də elm və texnikanın digər sahələrinə aid terminlərin formalaşmasında mürəkkəb quruluşa malik terminlər əsas yerlərdən birini tutur. Dilçilikdə mürəkkəb quruluşa malik terminləri sintaktik yolla yaranan terminlərə aid edirlər. Lakin məlumdur ki, söz birləşməsi modelində yaranan terminlər də sintaktik yolla əmələ gəlir. Buna görə də mürəkkəb quruluşa malik terminlərlə söz birləşməsi modelində formalaşan terminləri bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Azərbaycan dilçiliyində söz birləşməsi modelində formalaşan terminlər S.Sadiqova tərəfindən araşdırılmışdır. Onun fikrincə, mürəkkəb terminlərin “zahiri görkəmi”, ifadə üsulu termin-söz birləşmələri ilə çox yaxınlıq təşkil edir, bəzən ən incə cəhətləri nəzərdən keçirmədən onları bir-birindən ayırmaq çətin olur. Buna görə də burada həm zahiri cəhətlər, həm də daxili məna cəhəti, bu iki kateqoriyanın ən mühüm spesifik cəhətləri nəzərə alınmalıdır (6, 14). Həqiqətən də, mürəkkəb terminlərlə söz birləşməsi modelində formalaşan terminləri bir-birindən fərqləndirmək nisbətən çətindir. Məsələn ondadır ki, hər iki qrupa daxil olan terminlər oxşar sintaktik əlaqələr əsasında meydana çıxır. Məhz bunu nəzərə alan Y.M.Seyidov yazır: “Təsadüfi deyildir ki, mürəkkəb sözlər komponentlərin formasına, birləşmə xüsusiyyətlərinə və qrammatik əlamətlərinə görə söz birləşmələrinə uyğun şəkildə qurulur” (7,44).

Açar sözlər: *terminlər, iqtisadi terminlər, ifadələr*

Giriş

Mürəkkəb terminlər ən azı iki sözün birləşməsindən yarandığı kimi söz birləşməsi” modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri də sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir. Yəni onları ortaya çıxaran ayn-ayn komponentlər ayrılıqda termin kimi işlənmə bilirlər. Müq. et: türkcə arakazanç “daha az gəlir gətirən müəyyən miqdar pulu borc alaraq alman krediti daha çox gəlirli sahəyə investisiya qoyulması” (TMB) petro-dollar “neft satışından əldə olunan dollar” (TMB), içdüzey “daxili quruluş” (MITS, 106), içyapı “daxili struktur” (MITS, 106), azərbaycanca əmtəə-pul münasibətləri “marksist siyasi iqtisadının bazar münasibətlərini əks etdirən termini” (ÜTL, I, 242), hesab-faktura “alıcı tərəfindən əmtəə sifariş edildikdən sonra satıcının alıcının adına tərtib etdiyi, satılan əmtəə və satış qiyməti haqqında məlumatın

göstərildiyi hesab” (ÜTL, I, 297), çeksaxlayan “yazılmış çekin sahibi olan şəxs” (ÜTL, I, 159), çekverən “çeki yazan şəxs” (ÜTL, I, 159) və s.

İstər mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri, istərsə də söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin komponentləri arasında eyni qrammatik əlaqə mövcud olur. Məsələn, Azərbaycan dilindəki azsaylılıq “həmişəkindən müqayisədə insanlann, xüsusilə bazarda satıcıların və alıcıların sayının az olması” (ÜTL, 1,85), debetli balans “alıcının brokerdən aldığı kredit əsasında əldə etdiyi əmtəə və ya qiymətli kağızlar əks olunmuş marja hesabı hissəsi” (ÜTL, 1,169) kimi söz birləşməsi formasında olan iqtisadiyyat terminlərinin komponentləri arasında yanaşma əlaqəsi mövcuddur. Eyni fikir müasir türk dilinə də aiddir. Belə ki, bu dildəki mürəkkəb terminlərlə söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin komponentləri arasında qrammatik əlaqə tamamilə eynidir.

Əsas mətn

Həm müasir türk, həm də müasir Azərbaycan dillərində mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminlərində sözlərin sıralanmaları da uyğun gəlir. Başqa sözlə desək, bu tip birləşmələrdə əvvəlcə təyin edən, sonra isə təyin olunan yer tutur. Müq. et: türkcə birbiçimlilik - “birbiçimli olma xüsusiyyəti” (MITS, 35); dıшыarı - “metal və xəlitələrin adı gözlə, yaxud on qat böyüdülərək mikroskop ilə görülən strukturu” (MITS, 62); rezerv para - “mərkəzi banklarla beynəlxalq maliyyə qurumlarının portfellerində olan qızıl, yaxud valyuta” (TMB); karma ekonomi - “istehsal, istehlak, investisiya və qazancın müəyyənlişməsində həm hökumətin, həm də xüsusi şəxslərin xüsusi rol oynadıqları iqtisadi sistem” (ETS); Azərbaycanca razılaşıdırılmış iqtisadiyyat - “iqtisadi qərarların qəbul edilməsi prinsipi” (İİTL, II, 219); rantı’ə dövlət - “verilən kreditlərə və qiymətli kağızlara qovuşlara görə faiz şəklində gəlir və dividendlər almaq məqsədilə başqa ölkələrdə xeyli kapital qoyuluşları yerləşdirilmiş ölkə” (ÜTL, II, 218);

S.Sadıqova mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminləri ilə bağlı yazır: “Yalnız belə konkret qarşılaşdırma deyil, ümumi şəkildə götürüldükdə də tennin-söz birləşmələri ilə mürəkkəb tenninlər bir sıra cəhətlərdən eyni əlamətlərlə müəyyənlişdirilir. Hətta bunlara bir-birinə uyğun şəkildə tərif də vermək olar: həm termin-söz birləşməsi, həm də mürəkkəb tenninlər müstəqil terminlərin qrammatik və məna cəhətindən əlaqələnməsindən əmələ gəlir. Bu əlamətlər bu iki anlayışın hər ikisi üçün mühüm və vacibdir” (11,68).

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminlərini tam eyniləşdirmək olmaz. Məsələ ondadır ki, mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri bir vurğu ilə deyilsə, söz birləşməsi formasında formalaşan iqtisadiyyat terminlərini əmələ gətirən ayn-ayn komponentlərin hər birinin müstəqil vurğusu olur. Məhz müstəqil vurğuya malik olmaları nəticəsində bu tip iqtisadiyyat terminlərində birləşməyə daxil olan hər bir

söz ayrı yazılır. Müq. et: türkcə alivre satışlar - “müəyyən keyfiyyətdə və miqdarda malın müəyyən bir qiymətdən müəyyən bir vaxtda təslim ediləcəyi ilə bağlı müqavilə bağlanması” (ETS); destek - alımı “yerli mal və xidmət istehsalçılarının xarici şirkətlərlə rəqabət etmə bacarığını gücləndirmək məqsədi ilə hökumət tərəfindən edilən birbaşa və ya dolayı yardım” (ETS); Azərbaycanca satılmış məhsul - “müəyyən dövr ərzində müəssisənin satdığı və alıcının ödədiyi məhsulun həcmi pul ilə ifadə edilməsi” (ÜTL, II, 252); regional risk - “müəyyən ölkədə kreditlərin verilməsi, yaxud investisiyaların edilməsi ilə bağlı olan risk” (İİTL, II, 223),

Lakin mürəkkəb quruluşa malik olan iqtisadiyyat terminlərində birləşmənin birinci komponenti öz vurğusunu itirir və mürəkkəb termin bir vurğu ilə deyilir. Müq. et: türkcə arakazanç ticareti - “daha az gəlir gətirən müəyyən miqdar pulu borc alaraq alınan krediti daha çox gəlirli sahəyə investisiya qoyulması” (TMB); tutsat - “ipoteka krediti” (TMB); Azərbaycanca azsaylıq - “həmişəkindən müqayisədə insanların, xüsusilə bazarda satıcıların və alıcıların sayının az olması” (İİTL, I, 85); birdəfəlik qiymət - “birdəfəlik sifariş üzrə hazırlanan istehsalat-texniki təyinatlı məhsulun qiyməti” (İİTL, 1,123);

Mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi formasında ortaya çıxan iqtisadiyyat terminləri arasındakı əsas fərqlərdən biri də budur ki, mürəkkəb quruluşa malik terminin komponentləri arasında mövcud olan əlaqələr dil inkişaf etdikcə öz işləkliyini itirir və donuq hala düşür. Yəni zaman keçdikcə iki sözün birləşməsi nəticəsində meydana çıxan termin sadə termin kimi qavranılmağa başlayır. Bu xüsusiyyət təkcə terminoloji leksikaya aid olmayıb, bütövlükdə dilimizdəki mürəkkəb sözlərin hamısını əhatə edir. Məhz bunu nəzərə alan S.Cəfərov yazır ki, mürəkkəb sözün komponentləri monolitləşir və onlann mənsub olduqları nitq hissələrinə xas xüsusiyyətlərini tanı itirir, mürəkkəb söz başqa sözlərlə əlaqədə sadə sözlərin əlaqəsinə xas olan xüsusiyyətlər kəsb edir (2, 200). S.Sadiqova termin-söz birləşmələrində, başqa sözlə desək, söz birləşməsi modelində formalaşan terminlərdə belə əlamətlərin olmadığını göstərir və yazır ki, birləşməni əmələ gətirən hər bir termin-söz müstəqil mənasını saxlayır və başqa sözlərlə əlaqədə birləşmə kimi çıxış edir (6,69). >

Mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi formasında ortaya çıxan iqtisadiyyat terminləri arasındakı əsas fərqlərdən biri də mürəkkəb terminlərdən fərqli olaraq söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin komponentlərinin mütəhərrik olmasıdır. Başqa sözlə desək, buradakı hər hansı bir komponenti başqa bir komponentlə, terminlə əvəz etmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycan dilindəki xəzinə biletləri termininin ikinci komponentini (xəzinə) bonları, (xəzinə) emissiyası, (xəzinə) müəssisəsi, (xəzinə) emissiyası, terminləri ilə əvəz etmək olar. Yaxud müasir türk dilindəki ticaret açığı termininin ikinci komponenti (Ucaret) bankası, (ticaret) dengesi, (ticaret) fazlası terminləri ilə dəyişdirilə bilər.

Buradan aydın olur ki, mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri ilə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri müəyyən cəhətdən bir-birinə bənzəsələr də, bu iki söz qrupu arasında kifayət qədər fərqli cəhətlər mövcuddur və bu iki kateqoriyanı eyniləşdirmək olmaz.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərinin təhlili göstərir ki, bu dillərdə mürəkkəb iqtisadiyyat terminlərinin ortaya çıxmasının iki əsas qrupu var:

Tabesizlik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri qrupu.

Tabelilik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri qrupu

Birinci qrupa daxil olan terminlərin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, mürəkkəb termini əmələ gətirən komponentlər arasında tabesizlik əlaqəsi olur. Başqa sözlə desək, mürəkkəb termini əmələ gətirən tərəflər bir-birinə tabe olmur. Bununla belə, belə mürəkkəb terminlər də hər hansı bir elmi-texniki anlayışı ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə quruluşa malik olan mürəkkəb terminlər defislə yazılır. Müq. et: türkçə alış-satış farkı-"istifadədə olan hər hansı bir qiymətin alış və satış qiymətləri arasındakı fərq" (TMB); petro-dollar - "neft satışından əldə olunan dollar" (TMB); alqı-satqı - "1) bir tərəfin (satıcının) əmtəəni satması, digər tərəfin (alıcının) isə əmtəəni alması barədə müqavilə; 2) əmtəələrin bazarda alqısı və satqısı prosesi" (İİTL, I, 32); biznes-əməliyyat - "biznes fəaliyyətinin hər hansı bir aktının məzmununu təşkil edən hərəkət, fəaliyyət, prosedurların məcmusudur" (İİTL, I,132);

Yuxarıdakı nümunələrdən də aydın olur ki, tabesizlik əlaqəsi əsasında yaranan mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminləri həm müxtəlif mənəli, həm vaxır mənəli, həm də əks mənəli sözlərin birləşməsi ilə formalaşa bilər.

Müasir türk dilində tabesizlik əlaqəsi əsasında yaranan mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminləri Azərbaycan dilində işlənən mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminlərindən bir cəhətə görə fərqlənir. Belə ki, bu dildə feli bağlamanın feli sifətlə birləşməsi nəticəsində mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminləri yaranır. Müq. et: ayarlana-bilir sabit kurs sistemi "sabit məzənnə kurs sistemi" (UİS, 110), və s.

Türk dilində bu tip mürəkkəb iqtisadiyyat terminlərini -lik⁴ şəkilçisi qəbul edərək işlənməsi (müq. et: ayarlanabilirlik, işlenebilirlik, lehmlenebilirlik, kaynaklanabilirlik, yaşlanabilirlik və s.) bu tip sözlərin artıq substantivləşdiyindən xəbər verir. Çünki Sık4 şəkilçisini qəbul etməkdə həmin sözlər mücərrəd mənəli məfhumlan ifadə edir. -lik⁴ şəkilçisinin mücərrəd mənəli adlar əmələ gətirdiyini M.Ergin də qeyd edir (3, 155-157). Bu cəhət M.Hüseynzadə və B.Xəlilov tərəfindən də qeyd olunmuşdur. Ümumən, təkcə türk və Azərbaycan dillərində deyil, eləcə də digər türk dillərində -lik⁴ şəkilçisi uyğun funksiyaları yerinə yetirir (8,87-88).

Məlumdur ki, müasir türk ədəbi dilində işlənmiş feli birləşmələrin növlərindən biri də hər iki tərəfi fellərlə ifadə olunan feli birləşmələrdir. Bu tip birləşmələrdə birləşməni əmələ gətirən hər iki komponent felin afinit fonnasında

olur. Yəni hər iki tərəfi fellərlə ifadə olunan bu birləşmələrdə ikinci komponent üç qeyri-predikativ fel formalarından biri (feli bağlama, feli sifət və məsdər) ib, birinci tərəfi isə, bir qayda olaraq, feli bağlamalarla ifadə olunur. Müasir tiirk ədəbi dilindən gətirdiyimiz aşağıdakı nümunələr də bunu aydın şəkildə göstərir. Müq. et: Bir dağ aralığında gidip gelen hayata (Sadri, 64); Babasının son model arabasını ahjı okul çihşında Pervin'e yaxlaşmaq ve ilgi odağı olmak istiyordu (Bolat, 31); Ferdanelerin, okuduwnda aldirmamıs zöründüğü, kafasında sinsice gezinip duran, yardıma olacak suç ortaklarına da gözdağı verici sözcükleri gittikçe ağırlaşıyordu içinde (Türkali, 221).

Hər iki tərəfi fellərlə ifadə olunan birləşmələri nəzərdə tutaraq Y.M.Seyidov yazır ki, bu birləşmələrdə tərəflər arasında qrammatik mənə əlaqələri o qədər də rəngarəng deyil. Əgər ümumiləşdirmiş olsaq, deyə bilərik ki, feli bağlamaların nitqdə rolu nədən ibarətdirsə, feili birləşmələrin birinci tərəfi kimi işlənəndə də rolu ondan ibarətdir. Feli birləşmələrin birinci tərəfi kirni, feli bağlamaların mövqeyi onların bütünlüklə sintaktik mövqeyini, ola bilər ki, tam əhatə etməsin, lakin bu mövqeyi, əsasən əhatə edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı: Maarif, 1992,235 s.
2. Ergin M. Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yayınlan, İstanbul, 1987, s.405.
3. Narin M. Bilgisayar destekli terim çalışmaları ve TDK İktisat Terimleri Sözlüğü. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat dergisi*, 661 sayı, 2007. s.47-55.
4. Narin M. İktisat terimleri üzerine *HTürk Dili, Dil ve Edebiyat dergisi*, 642 sayı, 2005, s.535-542.
5. Sadıqova S. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində teimin yaradıcılığı prosesi. Bakı: Elm. 2010,244 s.
6. Seyidov Y. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1992,408 s.Ergin M. Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yayınlan, istanbul, 1987, s.405.
7. Zeynalov F.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası, 1 hissə (Fonetika, leksika, morfolojiya). Bakı: MBM, 2008,354 s.
8. ZülfikarH. İmla ve terim birliğı// *Türk Dili Dil ve Edebiyat dergisi*, 515 sayı, 1994, s. 319-331.
9. Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. М.: Наука, 1973,408 с.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время, в связи с бурным развитием экономики и экономических отношений во всем мире, экономические термины получают все большее распространение и развитие. Как видно из названия, данная статья посвящена сложноструктурным экономическим терминам современного азербайджанского и турецкого языков, их формальным и структурно-семантическим свойствам. Учитывая схожие черты между сложноструктурными терминами и словосочетаниями, в статье на основе словарного материала азербайджанского и турецкого языков, проводится анализ сложноструктурных экономических терминов.

Ключевые слова: термины, сложные экономические термины, словосочетания.

SAFAROVA SHAHLA

MODERN STRUCTURED ECONOMIC TERMS

SUMMARY

Currently, with the rapid development of economy and economic relations around the world, tire economic terms are becoming more common and development. As the name implies, this article focuses on the complex economic terms in modem Azerbaijani and Turkish languages, their formal and structural-semantic properties. Given the similarities between the complex terms and phrases in article on the basis of dictionary material Azerbaijani and Turkish languages, the analysis of complex economic terms.

Key words: terms, complex economic terms, phrases.

Rəyçi: dos. Kərimova Gülşən